

Doc. dr. sc. Vlatka Bilas

Sanja Franc, univ. spec. oec.

INTRAREGIONALNA TRGOVINA TE MOBILNOST KAPITALA I RADA U REGIONALNOJ INTEGRACIJI ASEAN

INTRA-REGIONAL TRADE AND MOBILITY OF CAPITAL AND LABOUR IN ASEAN REGIONAL INTEGRATION

SAŽETAK: Većina regionalnih integracija današnjice, osim liberalizacije trgovine, podrazumijeva i liberalizaciju kretanja proizvodnih faktora rada i kapitala, naravno, ovisno o stupnju i samoj prirodi regionalne integracije. Cilj ovoga rada je analiza navedenih integracijskih trendova na primjeru ASEAN-a: značenja intraregionalne trgovine te razine mobilnosti faktora proizvodnje rada i kapitala. Može se zaključiti kako je ASEAN vrlo heterogena integracija prema svim analiziranim pokazateljima. Intraregionalni uvoz je vrlo značajan, čini čak 74,1% ukupnog uvoza. Pokazano je kako članice ASEAN-a većinom izvoze izvan svoje regionalne integracije, odnosno ostatku svijeta, a uvoze većinom iz zemalja članica regionalne integracije. Jedino se Laos razlikuje od ostalih zemalja članica, jer ima visok intraregionalni izvoz i ekstraregionalni uvoz. Analiza ukazuje na nesavršenu mobilnost proizvodnih faktora kapitala i rada.

KLJUČNE RIJEČI: regionalna integracija, intraregionalna trgovina, mobilnost kapitala, mobilnost rada, ASEAN.

ABSTRACT: Most of the regional integrations assume also liberalization of the movement of the factors of production: labor and capital, of course, depending upon the level and nature of certain regional integration. This paper sets forth the analysis of the integration trends on the example of ASEAN: the significance of the intra-regional trade and the mobility of capital and labor. It can be concluded that ASEAN is very heterogenic integration according to all analyzed indicators. Intra-regional imports is very important, it makes almost 74.1% of the total imports. It is shown that members of the ASEAN mostly export out their regional integration, to the rest of the world, and import mostly from country members. Only Laos differs because it has high intra-regional exports and extra-regional imports. Analysis also showed show imperfect mobility of the factors of production capital and labor.

KEY WORDS: regional integration, intra-regional trade, capital mobility, labour mobility, ASEAN

---

1. PROLIFERACIJA REGIONALNIH INTEGRACIJA

Zemlje se sve više međusobno koordiniraju te integriraju. Koordinacija, za razliku od integracije, predstavlja labave oblike međudržavnih aktivnosti dizajniranih za ostvarenje nekih zajedničkih ciljeva. Integracija je mnogo formalniji sporazum koji uključuje i neke političke i ekonomske žrtve kao i obveze te političku volju kako bi se redefiniralo sudjelovanje u međunarodnoj ekonomiji. U jednom smislu, integracija znači povezivanje zemalja kako bi se formirala jedinstvena cjelina ili stvorila jača međuovisnost. Može također predstavljati proces koji omogućuje ostvarivanje određenih ciljeva koje pojedine zemlje članice nisu u mogućnosti ostvariti autonomno.

Rast broja regionalnih trgovinskih blokova i sve veća uključenost zemalja predstavlja jedno od značajnijih obilježja razvoja u međunarodnim odnosima zadnjih godina. Naime, Mongolija je jedina zemlja u svijetu koja nije članica nijednog regionalnog trgovinskog sporazuma¹. Regionalni sporazumi variraju u širokom rasponu ciljeva, ali svi imaju cilj smanjivanja barijera trgovini između zemalja članica te se očekuje njihov doprinos ekonomskom rastu, razvoju i smanjivanju siromaštva u zemljama članicama. Moglo bi se reći kako je regionalizacija pola puta između nacionalne države i svijeta koji nije spreman postati jedan².

Regionalizam je važan mehanizam koji miri tenzije između pritisaka globalizacije i potrebe za većom lokalnom kontrolom te nudi zemljama priliku da zadrže svoju autonomiju nad političkim procesima. Brojni su razlozi zbog kojih se potiče proces regionalizacije³. Na državnoj se razini proces donošenja odluka može osloniti na regionalizam kada je međunarodna pregovaračka moć "na kocki" ili ako se vjeruje da će u eri globalizacije distribucija blagostanja biti efikasnija u okviru regionalne grupe. Na ekonomskoj razini multinacionalne kompanije stimuliraju državne preferencije za ulazak u više regionalnih deregulacijskih sporazuma kojima se omogućuje slobodno kretanje proizvodnih faktora i regionalna podjela rada. Također je činjenica da regionalizacija može sama po sebi sadržavati konceptualni i institucionalni odgovor na negativne posljedice globalizacije predstavljaju poticaj procesu regionalizacije.

Jedan od važnih razloga priključivanja trendovima regionalnog integriranja je poticanje ekonomskog razvoja i suradnje zemalja članica u sklopu rasta trgovine i investicija. Danas se sve više koristi pojam "novog regionalizma" koji za razliku od "starog", ide mnogo dublje od pukog uklanjanja trgovinskih barijera među zemljama članicama.

Brojna su objašnjenja za rast popularnosti regionalnih integracija. Neka su razmišljanja bazirana na razočarenju brzinom multilateralne liberalizacije u okviru GATT-a i WTO-a. Alternativno je objašnjenje tzv. "domino teorija" koja se bazira na činjenici da regionalne integracije mogu rezultirati skretanjem trgovine i investicija. Što je veći broj

¹ De Lombaerde, P., Estevadeordal, A. i Suominen, K. (ur.) (2008) *Governing regional integration for development*. Engleska (Hampshire): Asghate Publishing Company.

² Nye, J. (1968) *International regionalism: Readings*. Boston: Little Brown.

³ De Lombaerde, P., Estevadeordal, A. i Suominen, K. (ur.) (2008) *Governing regional integration for development*. Engleska (Hampshire): Asghate Publishing Company.

zemalja uključen, to je veći pritisak na zemlje nečlanice. Samo jedan inicijalni sporazum, ako je dovoljno značajan, može stimulirati ekspanziju tog sporazuma i/ili proliferaciju drugih sporazuma.

Postoje oprečna mišljenja o tome jesu li regionalne integracije korak unaprijed ili unatrag daljnjoj liberalizaciji. Tako, primjerice, regionalne integracije mogu iskoristiti oskudne institucionalne resurse i onemogućiti njihovu daljnju uporabu u efikasnom pregovaranju na multilateralnoj razini. S druge strane, pregovaračko iskustvo dobiveno na regionalnoj razini može biti značajno za pregovore na multilateralnoj razini.

Različiti procesi obično koincidiraju s regionalnim integracijama u različitim stupnjevima, ovisno o regiji. Osim direktnih efekata, kao što su poboljšani pristup tržištu u trgovini robama, investicijama, nedavno i u trgovini uslugama, može doći i do pojačane funkcionalne suradnje u regionalnoj infrastrukturi, sigurnosti, zaštiti demokracije, povećanja veličine tržišta i razine dohodaka, konvergencije i divergencije među zemljama članicama, suradnje što se tiče kretanja ljudi, regionalnih investicijskih fondova i socijalnih programa. Neke regionalne integracije (primjerice EU) uključuju regionalne investicijske banke ili strukturalne fondove kako bi financirale razvoj najslabije razvijenih područja. Postoje brojni načini kako stvaranje regionalnih integracija utječe na nacionalne ekonomije⁴. Mogu se razlikovati efekti na konkurenciju i obujam proizvodnje, lokacijski efekti i efekti na trgovinu. Efekti na konkurenciju i obujam trgovine nastaju jer se nacionalne ekonomije tješnje povezuju u veće tržište omogućujući ekonomiju obujma i dovodeći proizvođače u bliži dodir te na taj način dolazi do porasta efikasnosti. Lokacijski efekti i efekti na trgovinu nastaju kada regionalna integracija mijenja obrazac trgovine i lokaciju proizvodnje.

U fokusu ovog rada nalazi se regionalna integracija ASEAN (engl. *Association of South East Asian Nations*). Analizira se razvoj ove regionalne integracije kao i značenje intraregionalne trgovine te razina mobilnosti faktora proizvodnje rada i kapitala. Većina regionalnih integracija, osim liberalizacije trgovine, podrazumijeva i liberalizaciju kretanja proizvodnih faktora rada i kapitala, naravno, ovisno o stupnju i samoj prirodi regionalne integracije.

2. NASTANAK I RAZVOJ ASEAN-A

ASEAN je osnovan 8. kolovoza 1967. godine u Bangkoku. U vrijeme osnivanja bilo je pet zemalja članica: Indonezija, Malezija, Filipini, Singapur i Tajland. Naknadno, 1984. godine, ASEAN-u su se priključili Bruneji Darusalam, zatim 1995. godine Vijetnam, 1997. godine Laos i Mianmar te konačno, 1999. godine Kambodža. Danas ASEAN ima 10 zemalja članica na čijem području od 4,45 milijuna km² živi oko 583 milijuna stanovnika s ukupnim bruto domaćim proizvodom u iznosu 1,5 milijarde dolara⁵. Najnaseljenija je Indonezija s 228,6 milijuna stanovnika, a najslabije su naseljeni Bruneji Darusalam s 397 tisuća stanovnika. Prema podacima za 2008. godinu, najrazvijenije zemlje članice su Singapur s 50.347 USD (PPP) BDP-a *per capita* i Bruneji Darusalam s 50.234 USD

⁴ Vidjeti: Grgić, M. i Bilas, V. (2008) *Međunarodna ekonomija*. Zagreb: Lares plus.

⁵ Association of Southeast Asian Nations. Dostupno na: www.aseansec.org. [23.04.2009.]

(PPP). Najmanji BDP *per capita* prema istoj metodi imaju Mianmar (1.083 USD), Kambodža (1.794 USD) i Vijetnam (2.595 USD)⁶. Evidentno je da su razlike u razinama razvoja zemalja članica velike (radi se o *North-South* tipu integracije). Prosječni BDP *per capita* po paritetu kupovne moći za cijelu regionalnu integraciju 2008. godine iznosi 5.007 USD. Stopa rasta je 2007. godine na razini integracije bila 6,7%, dok je 2008. godine pala na 4,4%. Najpropulzivnije su zemlje 2007. godine bile Singapur i Kambodža sa stopama rasta preko 10%. Pad stope rasta na razini integracije 2008. godine najviše je prouzročen padom stope rasta u Singapuru na svega 1,1%.

Osnovni ciljevi i svrha osnivanja ASEAN-a bili su podupiranje bržeg ekonomskog rasta, društvenog napretka i kulturnog razvoja regije te promoviranje mira i stabilnosti u regiji poštujući zakone i pravila što su ih postavile pojedine zemalje. Kao dodatna potpora ostvarenju navedenih ciljeva, 1992. godine formirano je i slobodno trgovinsko područje unutar ASEAN-a nazvano AFTA (*ASEAN Free Trade Area*). Zadatak AFTA-e bilo je promoviranje konkurentskih prednosti regije kao jedinstvene proizvodne jedinice eliminacijom carinskih i necarinskih barijera među zemljama članicama. Ciljni datum za ostvarenje totalne eliminacije uvoznih carina na sve proizvode je 2015. godina za šest originalnih ASEAN članica i 2018. godina za novije članice. Eliminacija uvoznih carina postići će maksimalni utjecaj u poticanju ekonomske konkurentnosti ASEAN-a naspram ostatku svijeta.

Sve članice integracije usvojile su fundamentalna načela djelovanja koja uključuju: uzajamno poštovanje nezavisnosti, suvereniteta, jednakosti, teritorijalnog integriteta i nacionalnog identiteta. Svaka zemlja ima pravo voditi svoju politiku bez uplitanja vanjskih utjecaja i bilo kakve prisile ili represije. Eventualne nesuglasice i razmirice rješavaju se na miran način, uporaba bilo kakve vrste sile nije dozvoljena. Konačno, sve su zemlje članice pristale na stvaranje i razvijanje međusobne efektivne suradnje⁷.

ASEAN teži daljnjem razvijanju i napretku te ima postavljen plan stvaranja ekonomske zajednice do 2020. godine. Nakana je stvoriti stabilnu, perspektivnu i konkurentnu regiju u kojoj će postojati slobodan tijek roba, usluga, kapitala, investicija, jednak ekonomski rast te smanjenje siromaštva i socioekonomskih razlika. U nastavku će se analizirati intraregionalna trgovina, mobilnost kapitala i radne snage u ovoj regionalnoj integraciji.

3. INTRAREGIONALNA TRGOVINA U ASEAN-U

U kontekstu regionalnih integracija trgovinski se tijekomovi mogu definirati kao intraregionalni ako se odvijaju u okviru regionalne integracije i ekstraregionalni ukoliko se odvijaju s trećim zemljama nečlanicama određene regionalne integracije. Prvi pokušaj promoviranja intra-ASEAN trgovine preko institucionalne integracije pomoću regionalnih trgovinskih preferencija bio je na samitu u Baliju 1976. godine kada je prihvaćen preferencijalni trgovinski sporazum. Unatoč početnim obećanjima i entuzijazmu, sporazumi su

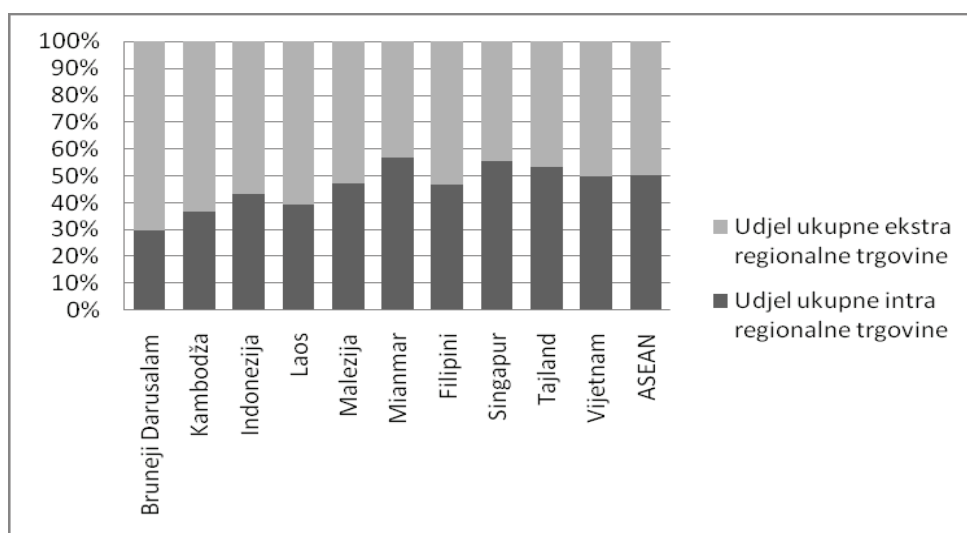
⁶ ASEAN Finance and Macroeconomic Surveillance Unit Database. Dostupno na: www.aseansec.org. [20.09.2009.]

⁷ Association of Southeast Asian Nations. Dostupno na: www.aseansec.org. [23.04.2009.]

imali mali utjecaj na intraregionalnu trgovinu⁸. Visina predloženih smanjivanja carinskih stopa bila je premala da bi imala bilo kakav efekt na trgovinske tijekove. Preferencijalni trgovinski sporazum povrh ovoga nije djelovao adekvatno što se tiče necarinskih barijera koje su predstavljale veće zapreke trgovini od carina.

Najčešće se značenje intraregionalne trgovine (S_i) mjeri udjelom ukupne intra-regionalne trgovine (uključujući i uvoz i izvoz) u ukupnoj trgovini regije⁹: $S_i = t_{ii}/t_i$, gdje je t_{ii} – intraregionalna trgovina regije i , a t_i – ukupna trgovina regije i . 2008. godine udjel ukupne intraregionalne trgovine u ukupnoj trgovini ASEAN-a iznosio je 50,2% (slika 1). Najveće udjele intraregionalne trgovine u ukupnoj trgovini imaju Mianmar (56,8%) i Singapur (55,6%).

Slika 1: Udjeli intra i ekstra ASEAN trgovine u ukupnoj trgovini 2008.

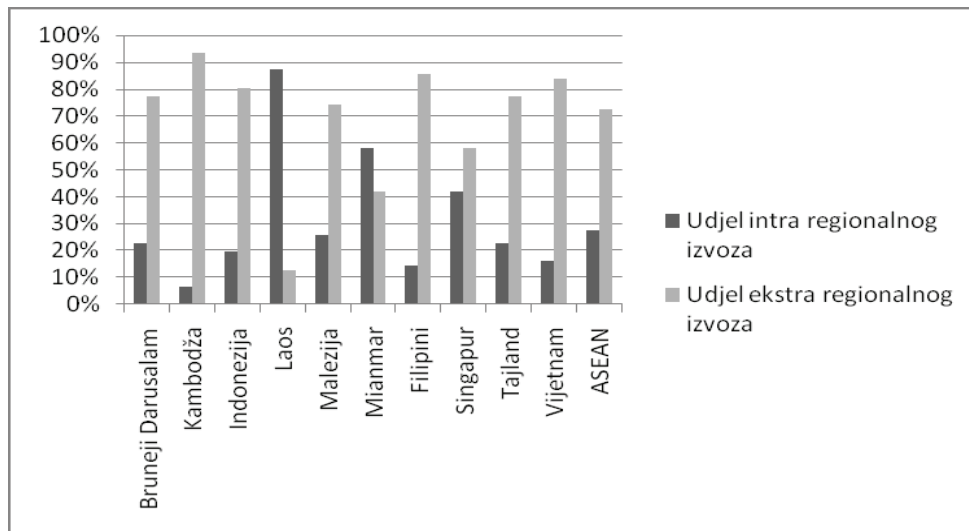
Izvor: ASEAN Merchandise Trade Statistics Database

Međutim, ako se ukupna trgovina dekomponira na intraregionalni izvoz i uvoz, vidljivo je kako ekstra regionalni izvoz ASEAN-a iznosi čak 72,4%, a intraregionalni uvoz 74,1%, što znači da članice ASEAN-a većinom izvoze izvan svoje regionalne integracije, odnosno ostatku svijeta, a uvoze većinom iz zemalja članica regionalne integracije (slike 2 i 3). Jedino se Laos razlikuje od ostalih zemalja članica, jer ima visok intraregionalni izvoz i ekstraregionalni uvoz.

⁸ Menon, J., (2005) *Building or Stumbling Blocks, Regional Cooperation Agreements in Southeast Asia*, <http://www.adbi.org/files/2005.11.dp41.regional.cooperation.seasia.pdf>

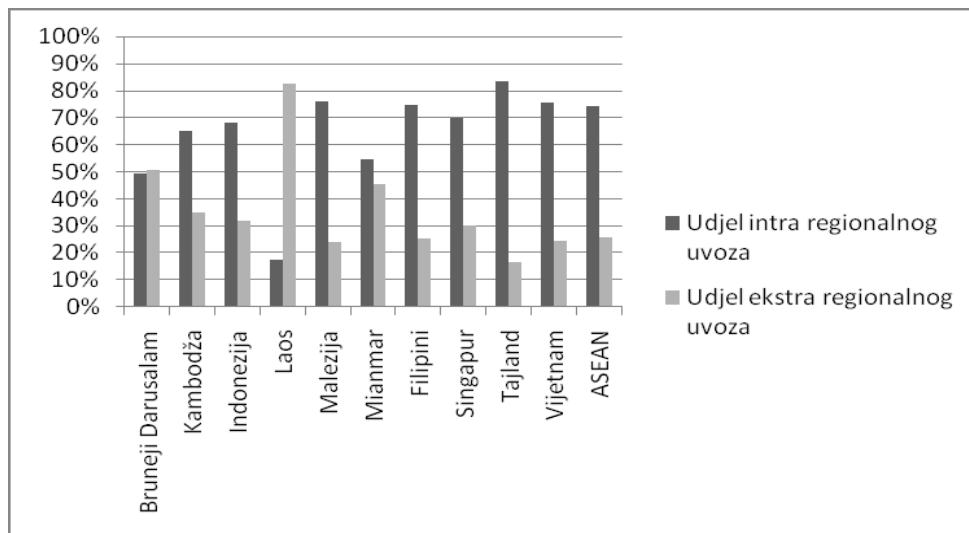
⁹ Iapadre, L. (2004) *Regional Integration Agreements and the Geography of World Trade: Statistical Indicators and Empirical Evidence*, http://www.iadb.org/europe/ELSNIT_CONF_2004/pdf/IAPADRE_Paper_ELSNIT_2004.pdf

Slika 2: Udjeli intraregionalnog i ekstraregionalnog izvoza u ukupnom izvozu 2008.

Izvor: ASEAN Merchandise Trade Statistics Database

Slika 3: Udjeli intraregionalnog i ekstraregionalnog uvoza u ukupnom uvozu 2008.

Izvor: ASEAN Merchandise Trade Statistics Database

Iako se navedeni indikator udjela intraregionalne trgovine u ukupnoj trgovini vrlo često koristi, brojne su kritike na njegovo korištenje. Vrijednost navedenog indikatora pod utjecajem je broja zemalja članica neke regionalne integracije te njihovih dimenzija¹⁰. U principu to znači: što je veći broj zemalja unutar neke regionalne integracije to je i veći udjel intraregionalne trgovine, odnosno udjel intraregionalne trgovine bi se povećao kada bi se regionalna integracija podijelila u veći broj zemalja. Drugi se dio kritike odnosi na činjenicu da veće regionalne integracije imaju veće udjele intraregionalne trgovine u ukupnoj trgovini samo zato što je i ukupna trgovina veća¹¹. Ovo se događa čak i uz pretpostavku geografske neutralnosti trgovine. Geografska distribucija trgovine neke zemlje je neutralna ukoliko je udjel svakog partnera u trgovini regije jednak udjelu u svjetskoj trgovini. Analizirajući brojne indikatore intraregionalne trgovine, Iapadre dolazi do zaključka kako je simetrični indeks introverzije trgovine (SJi) u mogućnosti riješiti probleme i ograničenja tradicionalnih indikatora. Simetrični indeks introverzije trgovine predstavlja u biti odnos između komplementarnih indikatora koji sintetički pokazuje da li intenzitet intraregionalne trgovine raste brže ili sporije u odnosu na ekstra-regionalnu trgovinu. Navedeni indeks dobije se na sljedeći način:

$$SJi=(HJi -1)/(HJi+1),$$

gdje je HJi – homogeni indeks introverzije trgovine.

$$HJi= HHi/HEi,$$

gdje je HHi homogeni indeks intenziteta intraregionalne trgovine, a HEi predstavlja homogeni indeks intenziteta ekstraregionalne trgovine.

Navedeni indeksi dobiju se na sljedeći način:

$$HHi=Si/Vi; HEi=(1-Si)/(1-Vi),$$

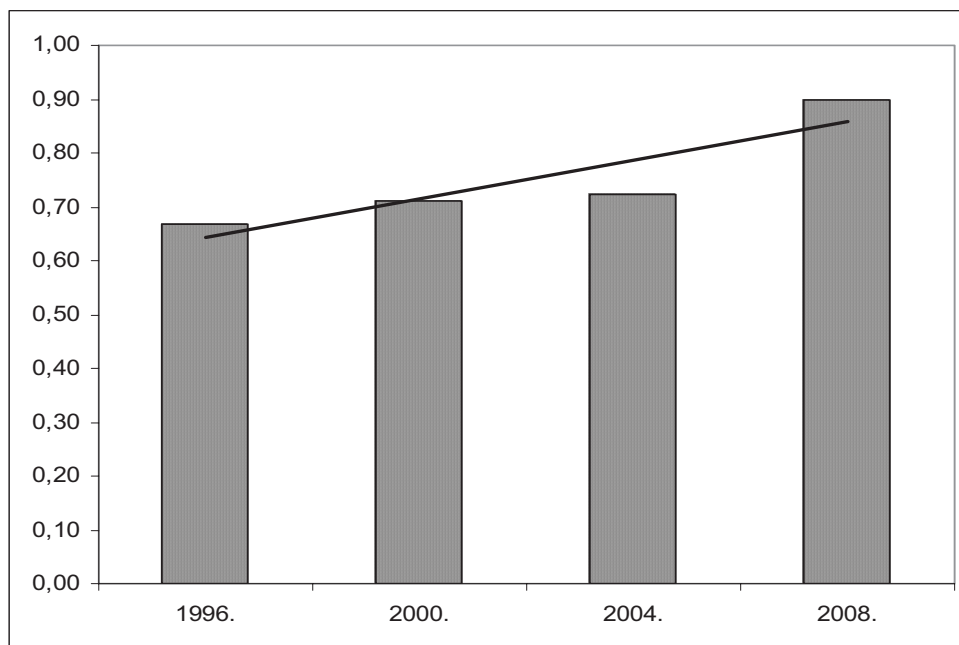
gdje Vi predstavlja udjel ekstra regionalne trgovine regije *i* u ostatku svijeta, a Si već spomenuti udjel intraregionalne trgovine u ukupnoj trgovini regije *i*.

Slika 4 prikazuje simetrični indeks introverzije trgovine za ASEAN u razdoblju 1996.-2008. Navedeni indikator pokazuje uzlazni trend u promatranom razdoblju. Bitno je istaći kako ovaj indeks može samo *ex post* procijeniti razinu trgovinske integracije unutar regije. Introverzija trgovine može biti rezultat brojnih faktora uključujući i efekte skretanja trgovine unutar regionalnih integracija. Rast ovog indeksa može biti i rezultat procesa stvaranja intraregionalne trgovine. Introverzija trgovine jednostavno znači da je udjel intraregionalne trgovine neke regije veći od udjela te regije u trgovini s ostatkom svijeta ili, drugim riječima, da su stvarni intraregionalni trgovinski tijekovi veći od svoje očekivane razine pod pretpostavkom geografske neutralnosti¹².

¹⁰ Ibid.

¹¹ Ibid.

¹² Ibid.

Slika 4: Simetrični indeks introverzije trgovine za ASEAN 1996.-2008.

Izvor: Izračun autora

4. MOBILNOST KAPITALA U ASEAN-U

Trend regionalnog integriranja i produbljivanja postojećih integracija vidljiv je i u liberalizaciji kretanja kapitala. Ne postoji opći konsenzus oko adekvatne mjere stupnja međunarodne mobilnosti kapitala. Iako se u referentnoj literaturi predlažu brojni testovi, kritizirani su zbog ograničenih informacija koje nude. Problemi počinju adekvatnom definicijom mobilnosti kapitala. Tako se mobilnost kapitala može definirati kao razlika između nacionalne štednje i investicija pa se kapital smatra mobilnim ukoliko se neto strana imovina određene zemlje mijenja u određenom razdoblju. Smjer tih promjena neto tijekova kapitala je određen razlikama u stopama povrata između zemalja. Kapital se također može smatrati mobilnim ako strani kapital doprinosi mnogo financiranju domaćih investicija i obratno. Ako bi se ova mjera primijenila, onda bi se kao indikator međunarodne mobilnosti kapitala uzeli tijekovi kapitala relativno prema domaćim investicijama.

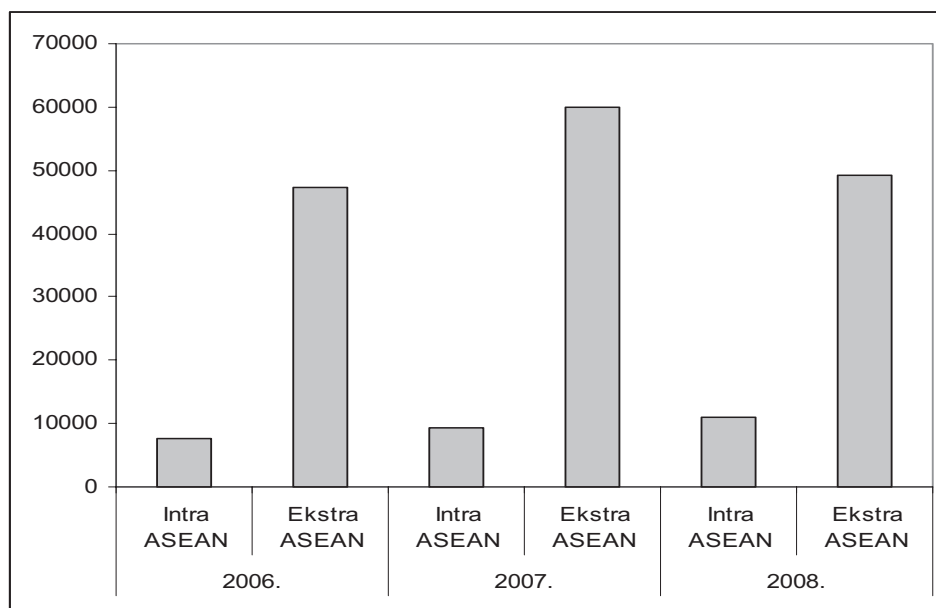
Velika potencijalna korist od regionalnog integriranja je da regionalna integracija postane atraktivnija investicijska lokacija koja stimulira intraregionalni FDI tijekom kao i priljev FDI iz ostatka svijeta. Neke FDI su zasigurno motivirane primarno željom da se zaobiđu trgovinske barijere. Druge FDI su motivirane stranim investitorima koji žele

eksploatirati tržišta faktora i *outputa* lociranih u inozemstvu u aktivnostima za koje je otvaranje strane podružnice najefikasniji način djelovanja.

Istovremeno s porastom broja i dubine regionalnih integracijskih sporazuma dolazi i do porasta inozemnih izravnih ulaganja diljem svijeta. FDI se kreću i prema razvijenim zemljama i prema zemljama u razvoju. Uloga regionalnih integracijskih sporazuma za zemlje u razvoju je porasla s obzirom da ovi sporazumi mogu predstavljati determinantu lociranja FDI. Međutim, teško je procijeniti točno ulogu regionalnih integracijskih sporazuma na FDI jer je mnogo kanala putem kojih ovi sporazumi mogu imati utjecaja na lokaciju FDI. Primjerice, utjecaj regionalne integracije ovisit će o tome je li zemlja podrijetla FDI član regionalnog integracijskog sporazuma ili nije. Slika 5 prikazuje neto priljev inozemnih izravnih ulaganja u zemlje ASEAN-a 2006.-2008. U promatranom razdoblju raste intra-ASEAN neto priljev FDI, ali je u usporedbi s ekstra-ASEAN neto priljevom još uvijek manje značajan. Naime, neto priljev FDI iz trećih zemalja u zemlje članice ASEAN-a predstavlja preko 80% ukupnog neto priljeva FDI u ove zemlje. Što se tiče distribucije neto priljeva FDI po zemljama članicama, 2008. godine 38% neto priljeva FDI je išlo u Singapur, 16% na Tajland, 13% u Indoneziju, Maleziju i Vijetnam dok na ostale zemlje članice otpadaju vrlo mali, zanemarivi iznosi neto priljeva FDI u ASEAN.

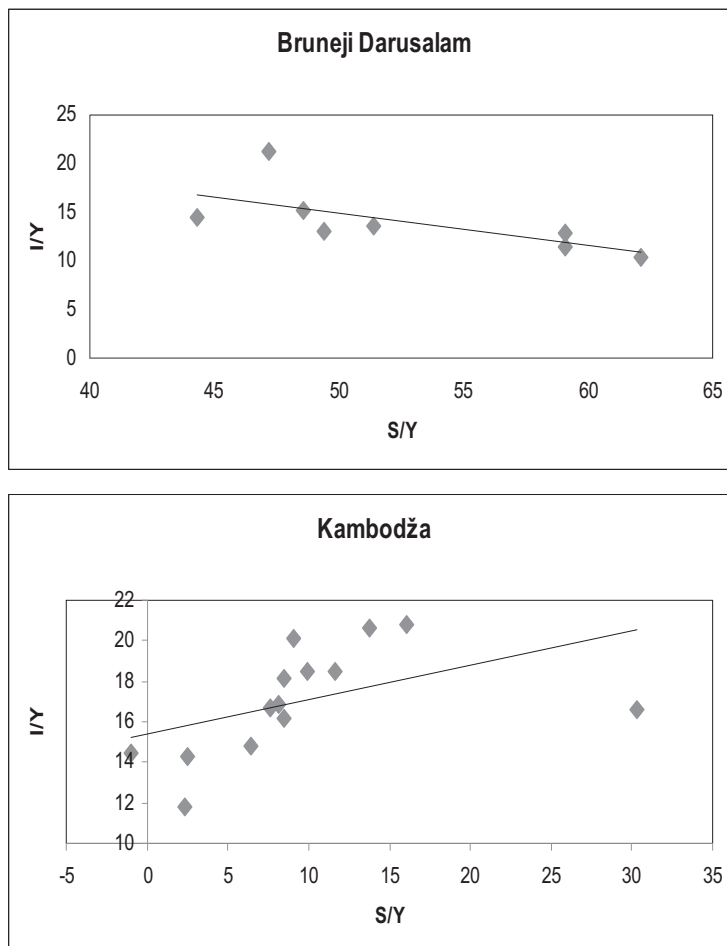
Slika 5: Intra i ekstra ASEAN neto priljev FDI 2006.-2008.
(milijuni USD)

Izvor: ASEAN FDI Statistics Database.

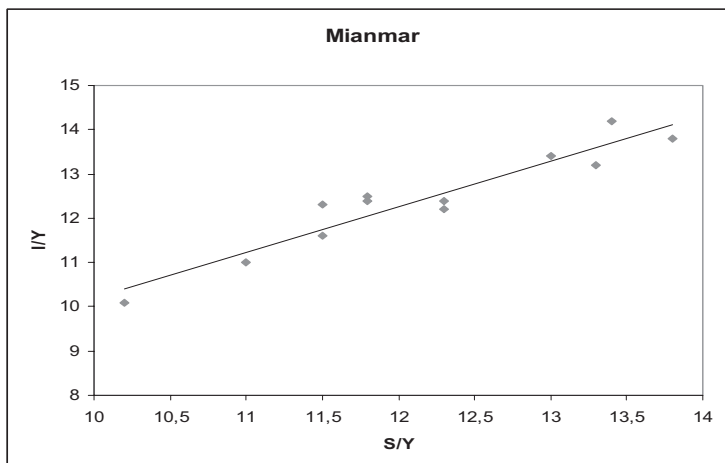
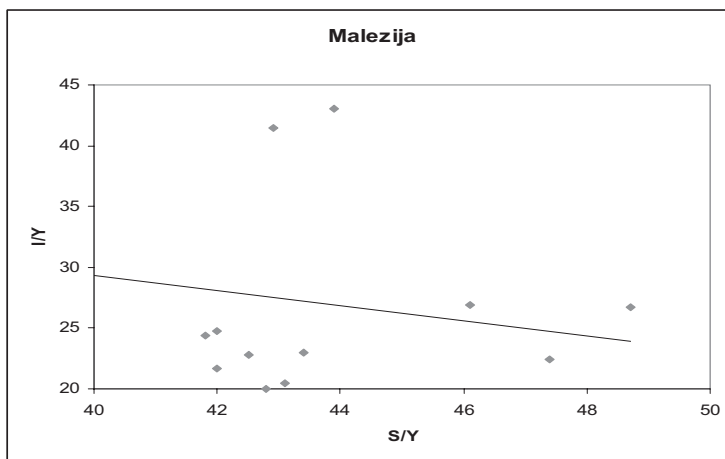
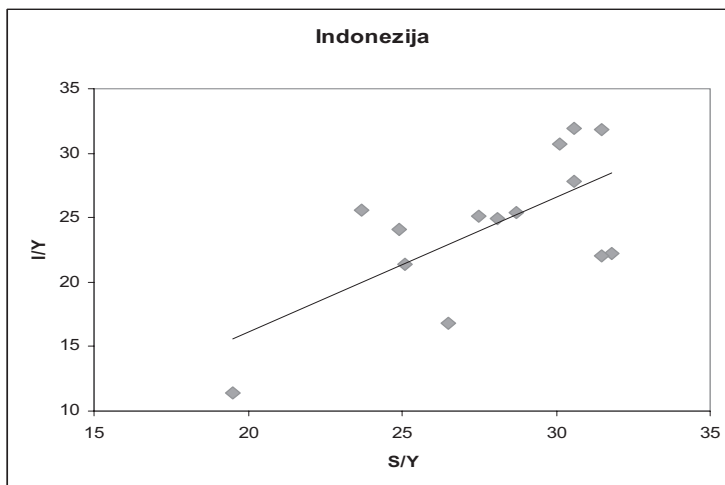
U svijetu savršeno mobilnog kapitala domaća štednja traži najveće povrate na štednju na svjetskom tržištu kapitala, neovisno o lokalnoj potražnji za investicijama¹³. Istim se mehanizmom svjetsko tržište kapitala služi kao izvorom financiranja potreba za domaće investicije. Ako su tržišta kapitala integrirana, udjel investicija u BDP-u trebao bi biti neovisan o udjelu štednje u BDP-u. Što je veći stupanj korelacije između investicija i štednje, to je stupanj mobilnosti kapitala manji. Međutim, ostaje problem definiranja što je visok, a što nizak stupanj mobilnosti. Slika 6 prikazuje odnose udjela investicija u BDP-u i štednje u BDP-u u zemljama ASEAN-a.

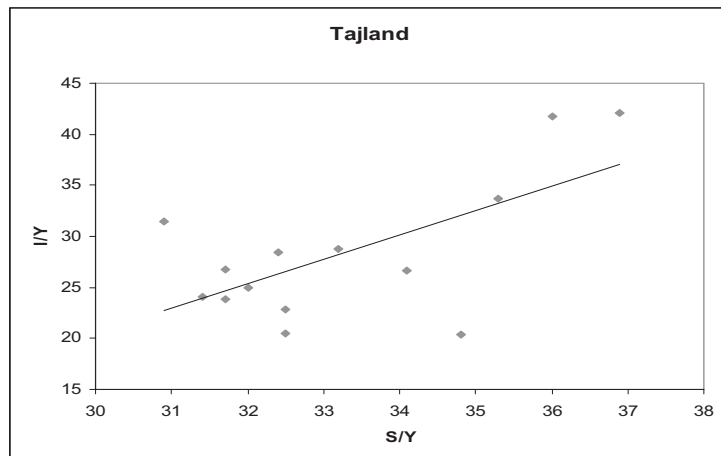
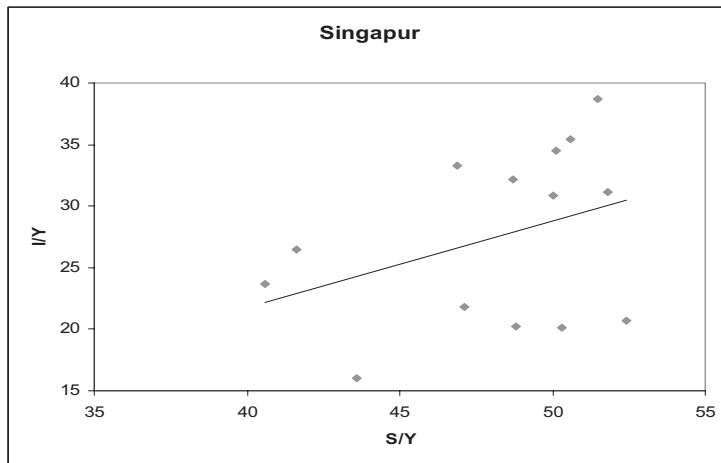
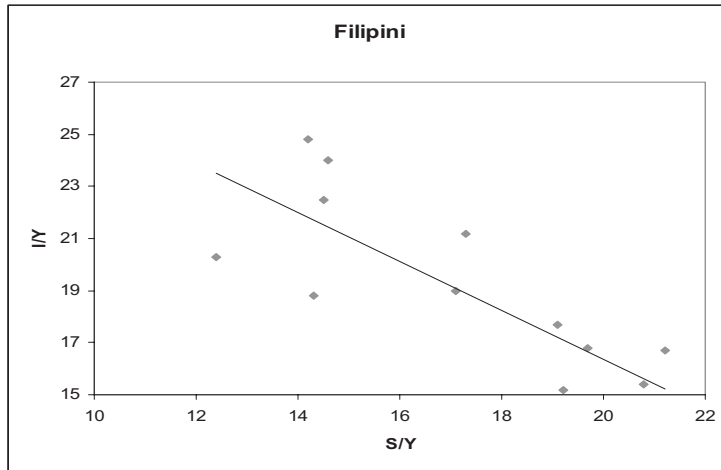
Slika 6: Odnos udjela investicija u BDP-u i štednje u BDP-u u ASEAN-u 1995.-2008.¹⁴

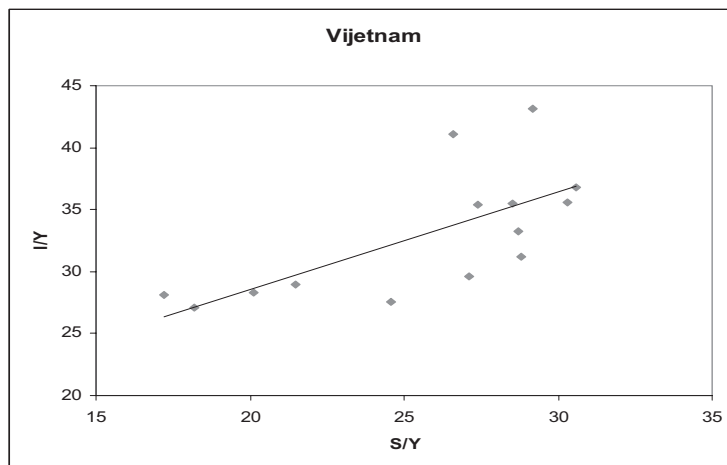

¹³ Feldstein, M. i Horioka, C. (1980) Domestic Saving and International Capital Flows. *The Economic Journal*, Vol. 90, No. 358, 314-329

¹⁴ Podatci za Laos su nedostupni. Podatci za Bruneje Darussalam odnose se na razdoblje 2000.-2008.

Izvor: Asian Development Bank

Feldstein i Horioka su prvi istraživali vezu između stopa štednje i stopa investicija koristeći regresije stopa domaćih investicija na nacionalne stope štednje:

$$(I/Y)_i = \alpha + \beta (S/Y)_i + \epsilon_i, (i = 1, \dots, n)$$

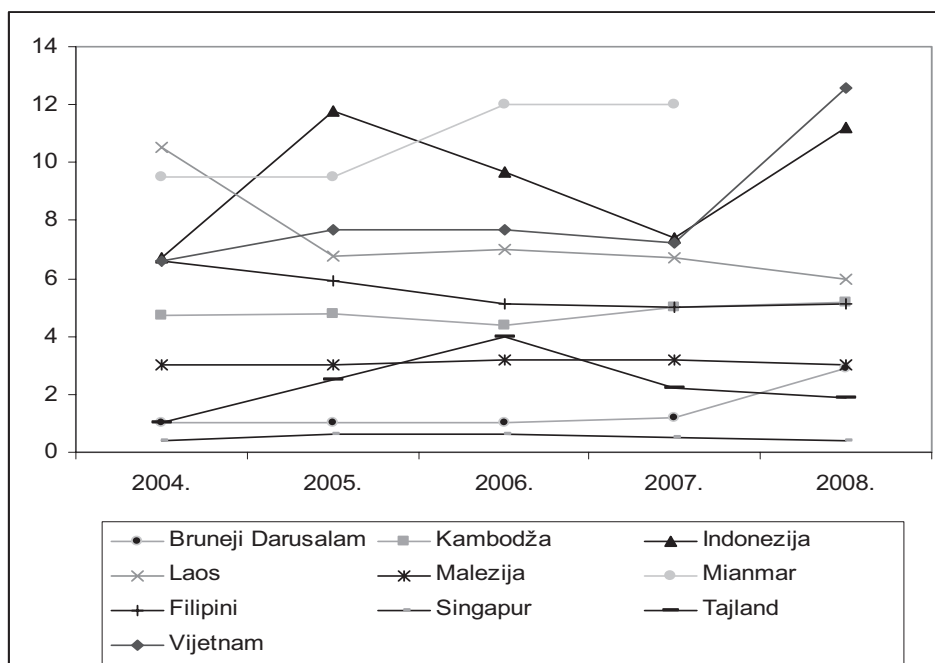
gdje su I – investicije; S – štednja; Y – bruto domaći proizvod; $(I/Y)_i$ – odnos investicija i bruto domaćeg proizvoda za zemlju i te $(S/Y)_i$ – odnos štednje i bruto domaćeg proizvoda za zemlju i . Ukoliko je $\beta = 1$, znači da kapital nije mobilan, a ukoliko je $\beta = 0$, kapital je mobilan. Proveli su istraživanje na uzorku 16 OECD zemalja za razdoblje 1960.-1974. godine. S obzirom da su pretpostavljali da je kapital mobilan, očekivali su nisku korelaciju stopa domaće štednje i stopa investicija. Međutim, iznenađujuće, otkrili su visoku i značajnu korelaciju investicije-štednja, procijenili su β na skoro 1 (točnije 0,9) što pokazuje visoku korelaciju štednje i investicija, odnosno nisku mobilnost kapitala između OECD zemalja, odnosno da domaća štednja određuje domaće investicije. S obzirom na rezultat, njihovo se istraživanje često naziva i "Feldstein i Horioka zagonetkom".

Unatoč korelaciji štednje i investicija, moguće je da ipak postoji mobilnost kapitala. Različiti su faktori koji mogu utjecati na to da se dugoročni prosjeci ovih dviju varijabli kreću skupa. To mogu biti demografski faktori ili uslijed djelovanja kamatnih stopa. Primjerice, viši rast radne snage može utjecati na rast nacionalne štednje povećanjem udjela mladih štediša nad starijim ljudima koji ne štede. U isto vrijeme viši rast utječe i na rast investicija koje su potrebne da se očuva kapitalna opremljenost rada¹⁵. Čak i ako je kapital savršeno mobilan i stoji uvjet nepokrivenog kamatnog pariteta, nacionalne realne kamatne stope ne moraju biti iste. Naime, zbog rasta nacionalne štednje, opada lokalna realna kamatna stopa, potiču se investicije i time se inducira statistička korelacija između stopa štednje i investicija. Ako se realni kamatni diferencijal između dviju zemalja izjednači s očekivanom postotnom promjenom realnog deviznog tečaja svojih valuta, onda da

¹⁵ Obstfeld, M. (1996) *International Capital Mobility in the 1990s*, National Bureau of Economic Research, Working Paper 4534, <http://ideas.repec.org/p/nbr/nberwo/4534.html>

bi se moglo prihvatiti ovo objašnjenje zagonetke, zemlje s visokim stopama štednje i investicija moraju imati niske realne kamatne stope i njihove valute moraju kontinuirano realno aprecirati prema drugim valutama. Spominju se još brojni faktori, poput politika kojima se provodi ciljanje tekućeg računa i sl. Međutim, bez obzira na ograničenja, brojni autori nastavljaju procjenjivati mobilnost kapitala na temelju rada Feldsteina i Horioko.

Slika 7: Kamatne stope na tromjesečni depozit (kraj perioda) u zemljama ASEAN-a 2004.-2008. (%)¹⁶

Izvor: ASEAN Finance and Macroeconomic Surveillance Unit Database

Istraživanje provedeno 2006. godine za razdoblje 1960.-2003. pokazalo je kako je β koeficijent za ASEAN u navedenom razdoblju iznosio 0,65¹⁷. Najmanju mobilnost kapitala, odnosno najveći β koeficijent u navedenom razdoblju u ASEAN-u imao je Vijetnam (0,91). Osim Vijetnama, Laos, Tajland i Mianmar su imali visoke β koeficijente. Najniži β koeficijent, odnosno najveći stupanj mobilnosti u ASEAN-u imali su Filipini (0,43). Prosječni β koeficijent za cijelu integraciju od 0,65 bio je najviši u usporedbi s promatranim regionalnim integracijama: EU, NAFTA-om i MERCOSUR-om te ukazivao na nizak stupanj mobilnosti kapitala u ASEAN-u. Od 1970. do 1994. godine β koeficijent u ASEAN-u je imao trend pada, odnosno stupanj mobilnosti kapitala je rastao, s tim da je

¹⁶ Podatci za Mianmar za 2008. godinu su nedostupni.

¹⁷ Bilas, V. (2006) Analiza integracijskih trendova i položaj Hrvatske. *Doktorska disertacija*, Ekonomski fakultet Zagreb

najniži bio u razdoblju 1980.-1984. godine. Nakon 1994. godine do kraja promatranog razdoblja β koeficijent ima izraziti trend rasta. Iza 1994. godine u analizu ASEAN-a zbog (ne)dostupnosti podataka uključene su zemlje s najvišim prosječnim β koeficijentom, odnosno najnižim stupnjem mobilnosti kapitala unutar ASEAN-a: Vijetnam i Laos pa je prosječni β koeficijent cijele integracije porastao.

Alternativni test mobilnosti kapitala je usporedba kamatnih stopa među zemljama¹⁸. Što su kamatne stope po zemljama članicama regionalne integracije sličnije, može se zaključiti da je i mobilnost kapitala unutar regionalne integracije veća. Pretpostavka je da se kapital kreće prema zemljama s višim povratima na kapital, odnosno kamatnim stopama bježeći iz zemalja s nižim kamatnim stopama. Uslijed kretanja kapitala i rasta ponude kapitala u zemljama s višim kamatnim stopama, kamatne stope u ovim zemljama padaju, a kamatne stope u zemljama podrijetla kapitala rastu dok se ne izjednače. Slika 7 prikazuje kamatne stope na tromjesečni depozit u zemljama ASEAN-a za razdoblje 2004.-2008. Vidljive su značajne razlike među zemljama članicama. Ako uzmemo u obzir samo 2008. godinu, kamatne stope se kreću od svega 0,4% u Singapuru do visokih 12,6% u Vijetnamu.

5. MOBILNOST RADA U ASEAN-U

Analize efekata imigracije na tržište odredišta pokazuju kako domaći radnici imaju koristi od imigracije toliko dugo dok se razlikuju razine produktivnosti imigranata i domaćih radnika te što su te razlike veće, to su i koristi veće¹⁹. Koristi se ne distribuiraju jednako unutar domaće populacije. Naime, radnici koji sa svojom razinom produktivnosti nadopunjuju razinu produktivnosti imigranata, odnosno ukoliko se nalaze na različitim razinama produktivnosti, imaju koristi, a koji su na sličnim razinama produktivnosti i konkuriraju imigrantima, oni gube.

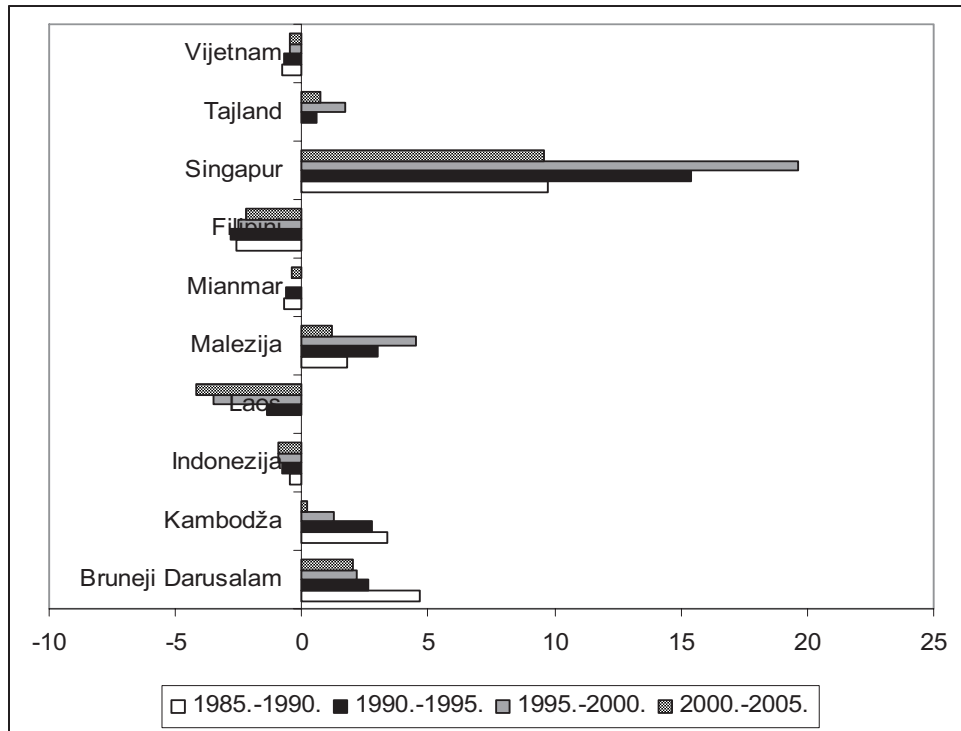
Treba imati na umu kako međunarodno kretanje radne snage obično ide u jednom smjeru – od siromašnijih prema bogatijim zemljama i kako se povijesno većina međunarodnih kretanja rada odnosila na ponudu neobrazovane radne snage²⁰. Veliko kretanje neobrazovane radne snage može generirati strukturalne promjene koje bi mogle usporiti usvajanje naprednih tehnologija. Multilateralni sporazumi o kretanju radne snage nastaju najprije među ekonomski i politički stabilnim zemljama sličnih razina ekonomskog razvoja.

¹⁸ Krol, R. (1996) International capital mobility: evidence from panel data. *Journal of International Money and Finance*, Vol. 15, No. 3, p. 467-474

¹⁹ Borjas, G. J. (1999) *The Economic Analysis of Immigration*, <http://ksghome.harvard.edu/~GBorjas/Papers/HANDBOOK.pdf>

²⁰ Meyers, E. (2002) Multilateral Cooperation, Integration and Regimes: The Case of International Labor Mobility. *The Center for Comparative Immigration Studies*, Working Paper 61, <http://www.ccis-ucsd.org/PUBLICATIONS/wrkg61.pdf>

Slika 8: Neto međunarodna stopa migracije (na 1.000 stanovnika) u zemljama ASEAN-a 1985.-2005.

Izvor: Asian Development Bank, Key Indicators for Asia and the Pacific 2009.

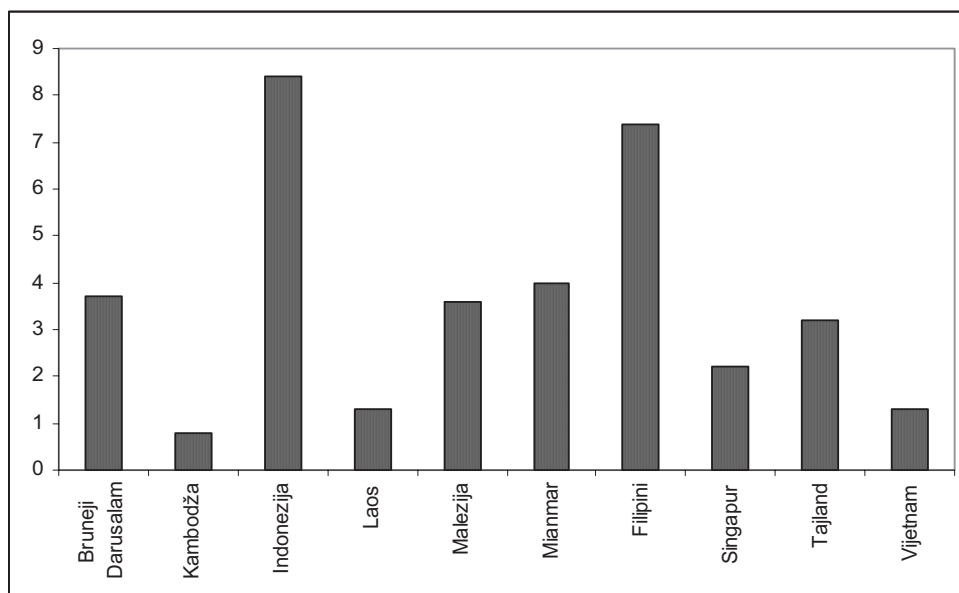
Problematici mobilnosti rada prilazi se na razne načine unutar regionalnih trgovinskih sporazuma. Što su zajedničke institucije unutar regionalne integracije razvijenije, to su sporazumi o slobodnom kretanju radne snage vjerojatniji i na većem stupnju. Sporazumi zemalja koje su geografski blizu i sličnijih razina razvoja imaju liberalniji pristup problematici mobilnosti rada od geografski udaljenijih zemalja različitih razina razvoja. Neki od ovih sporazuma pokrivaju mobilnost ljudi općenito, neki nude slobodno kretanje rada uključujući ulazak na lokalno tržište rada, neki se ograničavaju na kretanja rada za određene vrste aktivnosti vezane uz trgovinu i investicije, a drugi poput GATS-a (Općeg sporazuma o trgovini uslugama) odnose se na privremeno kretanje i samo za ponuđače usluga te eksplicitno isključuju ulazak na tržište rada ili trajnu migraciju. Neki također dodatno uređuju kretanje radne snage svih razina obrazovanja, dok se drugi ograničuju na obrazovaniju radnu snagu²¹. Propisi vezani uz kretanje radne snage pod Svjetskom trgovinskom organizacijom su ograničeni na one povezane kretanjem ponuđača usluga pod GATS-om (*Mode 4*, članak 1. i Aneks vezan uz kretanje ljudi). Ovaj se propis odnosi na neovisne ponuđače usluga i samozaposlene, kao i strane zaposlenike stranih poduzeća

²¹ OECD (2003) Chapter 1. *Regional Integration Agreements*, <http://www.oecd.org/dataoecd/39/37/1923431.pdf>

na teritoriju neke članice. GATS *Mode* 4 se ne odnosi na osobe koje traže zaposlenje u nekoj zemlji članici i ne sprječava zemlje članice da reguliraju pristup, ulazak i privremeni boravak osoba u svojim državama. Pokriva samo ulazak i privremeni boravak osoba u cilju pružanja usluge. Ne bavi se traženjem državljanstva, trajnog zaposlenja i sl. Regionalne integracije mogu uključivati samo propise koji su postavljeni GATS-om ili uključivati i neke dodatne elemente. Primjerice, pristup tržištu rada, obveze izdavanja viza, specijalni pristup tržištu nekih grupa i sl. Prema pristupu mobilnosti rada, regionalne trgovinske integracije možemo podijeliti na one koje²²: osiguravaju potpunu mobilnost radne snage, osiguravaju određenim grupama pristup tržištu, koriste GATS model s nekim dodatnim elementima, koriste GATS model kao takav, ne osiguravaju pristup tržištu već olakšan ulazak, uopće nemaju nikakvih propisa o mobilnosti rada ili usluga ili su u postupku donošenja propisa.

Slika 9. Stope nezaposlenosti u zemljama ASEAN-a 2008. (%)

Izvor: ASEAN Finance and Macroeconomic Surveillance Unit Database

ASEAN Free Trade Area (AFTA) spada u grupu regionalnih trgovinskih sporazuma koji koriste GATS model s nekim dodatnim elementima. Dodatni elementi uključuju sve oblike ponude i sektore usluga koji nisu uključeni u GATS model²³. Slika 8 prikazuje neto međunarodnu stopu migracije na 1.000 stanovnika u članicama ASEAN-a 1985.-2005.

²² OECD (2003) Chapter 1. *Regional Integration Agreements*, <http://www.oecd.org/dataoecd/39/37/1923431.pdf>

²³ Trgovinski sporazumi koji na ovaj način rješavaju pitanje mobilnosti radne snage su: SAD – Jordan sporazum o slobodnoj trgovini, EU – Meksiko sporazum o slobodnoj trgovini, Euro – Med sporazumi (Maroko i Tunis) i Novi Zeland – Singapur *Closer Economic Partnership*.

godine. U promatranom razdoblju Vijetnam, Filipini, Mianmar, Laos i Indonezija su zemlje emigracije, odnosno odljeva, dok su Tajland, Singapur, Malezija, Kambodža i Bruneji Darusalam zemlje imigracije. Daleko najveći priljev stanovnika bilježi Singapur.

Kézdi²⁴ tvrdi kako veća disperzija stopa nezaposlenosti predstavlja indikator manje fleksibilnih tržišta rada. Više je aspekata fleksibilnosti tržišta rada: način rada, fleksibilnost nadnica odnosno plaća, mogućnost otpuštanja radnika, fleksibilnost obrazovanja i geografska mobilnost radne snage. To bi značilo da ukoliko postoji velika disperzija stopa nezaposlenosti, odnosno ukoliko je manja fleksibilnost tržišta rada, da je to moguće zbog geografske imobilnosti radne snage, kao jednog od aspekata manje fleksibilnosti tržišta rada. Slika 9 prikazuje stope nezaposlenosti u zemljama ASEAN-a 2008. godine. Vidljive su značajne razlike, najvišu stopu nezaposlenosti ima Indonezija 8,4%, a najnižu Kambodža 0,8%. Varijanca stopa nezaposlenosti za 2008. godinu iznosi 6,47, a prosječna stopa nezaposlenosti za ASEAN iznosi 3,59%²⁵.

6. ZAKLJUČAK

S obzirom na evidentne trendove proliferacije regionalnih integracijskih sporazuma i s obzirom na trend produbljivanja regionalnih integracija, u radu je provedena analiza navedenih trendova na primjeru ASEAN-a. Analizirani su razvoj ove regionalne integracije i razina mobilnosti faktora proizvodnje rada i kapitala te značenje intraregionalne trgovine. ASEAN se od svog osnivanja 1967. godine u Bangkoku kontinuirano razvija i produbljuje te ima postavljen plan totalne eliminacije uvoznih carina na sve proizvode 2015. godine za šest originalnih ASEAN članica i 2018. godine za novije članice. Eliminacija uvoznih carina postići će maksimalni utjecaj u poticanju ekonomske konkurentnosti ASEAN-a naspram ostatku svijeta. U četrdeset i dvije godine svoga postojanja ova integracija se praktički nije produbila, još nije zaživjela zona slobodne trgovine.

Razlike u razinama razvoja zemalja članica su velike. Prosječni BDP *per capita* po paritetu kupovne moći za cijelu regionalnu integraciju 2008. godine iznosi 5.007 USD, najrazvijenije zemlje članice su Singapur s 50.347 USD (PPP) BDP-a *per capita* i Bruneji Darusalam s 50.234 USD (PPP). Najmanji BDP *per capita* prema istoj metodi imaju Mianmar (1.083 USD), Kambodža (1.794 USD) i Vijetnam (2.595 USD). Dakle, radi se o integraciji zemalja članica vrlo heterogenih razina razvoja.

Analiza intraregionalnih trgovinskih tijekova pokazala je kako je 2008. godine udjel ukupne intraregionalne trgovine u ukupnoj trgovini ASEAN-a iznosio 50,2%. Najveće udjele intraregionalne trgovine u ukupnoj trgovini imaju Mianmar (56,8%) i Singapur (55,6%). Međutim, ako se ukupna trgovina dekomponira na intraregionalni izvoz i uvoz, vidljivo je kako ekstra regionalni izvoz ASEAN-a iznosi čak 72,4%, a intraregionalni uvoz 74,1%, što znači da članice ASEAN-a većinom izvoze izvan svoje regionalne integracije, odnosno ostatku svijeta, a uvoze većinom iz zemalja članica regionalne integracije.

²⁴ Kézdi, G. (2002) The geographic mobility of labor and the rigidity of European labor markets. *Institute of Economics, Hungarian Academy of Sciences*, Discussion Papers 2002/16, <http://econ.core.hu/doc/dp/dp/mtdp0216.pdf>.

²⁵ Izračun autora.

Jedino se Laos razlikuje od ostalih zemalja članica jer ima visok intraregionalni izvoz i ekstraregionalni uvoz. Izračunat je simetrični indeks introverzije trgovine za ASEAN u razdoblju 1996.-2008. koji pokazuje uzlazni trend. Introverzija trgovine može biti rezultat brojnih faktora uključujući i efekte skretanja trgovine unutar regionalnih integracija. Rast ovog indeksa može biti i rezultat procesa stvaranja intraregionalne trgovine. Introverzija trgovine jednostavno znači da je udjel intraregionalne trgovine neke regije veći od udjela te regije u trgovini s ostatkom svijeta ili, drugim riječima, da su stvarni intraregionalni trgovinski tijekovi veći od svoje očekivane razine pod pretpostavkom geografske neutralnosti.

Velika potencijalna korist od regionalnog integriranja vidljiva je u tome što regionalna integracija postaje atraktivnija investicijska lokacija koja stimulira intraregionalni FDI tijekom kao i priljev FDI iz ostatka svijeta. Međutim, čak i ako u nekoj integraciji raste neto priljev FDI, pitanje je kakvi su distribucijski efekti unutar zemalja članica. Analizirajući neto priljev inozemnih izravnih ulaganja u zemlje ASEAN-a 2006.-2008., vidljivo je kako neto priljev FDI iz trećih zemalja u zemlje članice ASEAN-a predstavlja preko 80% ukupnog neto priljeva FDI u ove zemlje. Što se tiče distribucije neto priljeva FDI po zemljama članicama, 2008. godine 38% neto priljeva FDI je išlo u Singapur, 16% na Tajland, 13% u Indoneziju, Maleziju i Vijetnam dok na ostale zemlje članice otpadaju vrlo mali, zanemarivi iznosi neto priljeva FDI u ASEAN. Analiza kamatnih stopa na tromjesečni depozit u zemljama ASEAN-a za razdoblje 2004.-2008. također je pokazala značajne razlike među zemljama članicama. Kamatne stope se kreću 2008. godine od svega 0,4% u Singapuru do visokih 12,6% u Vijetnamu. Iz svega navedenog može se zaključiti kako unutar promatrane regionalne integracije ne postoji savršena mobilnost kapitala.

ASEAN Free Trade Area spada u grupu regionalnih trgovinskih sporazuma koji koriste GATS model s nekim dodatnim elementima. Dodatni elementi uključuju sve oblike ponude i sektore usluga koji nisu uključeni u GATS model. U razdoblju 1985.-2005. Vijetnam, Filipini, Mianmar, Laos i Indonezija predstavljaju zemlje emigracije, odnosno odljeva, dok su Tajland, Singapur, Malezija, Kambodža i Bruneji Darusalam zemlje imigracije. Daleko najveći priljev stanovnika u promatranom razdoblju bilježio je Singapur. Analiza stopa nezaposlenosti u zemljama ASEAN-a 2008. godine kao i ostali indikatori pokazala je velike razlike među zemljama članicama. Najvišu stopu nezaposlenosti ima Indonezija 8,4%, a najnižu Kambodža 0,8%, dok prosječna stopa nezaposlenosti za ASEAN iznosi 3,59%. Iz navedene analize nameće se zaključak kako u okviru ove integracije ne postoji savršena mobilnost radne snage.

Može se zaključiti i to kako je ASEAN, prema svim analiziranim pokazateljima vrlo heterogena integracija. ASEAN je integracija zemalja različitih razina razvoja koje pronalaze interes u međusobnoj integraciji. Ova regionalna integracija teži daljnjem razvijanju i napretku te je nakana stvoriti stabilnu, perspektivnu i konkurentnu regiju u kojoj će postojati slobodan tijek roba, usluga, kapitala, investicija, jednak ekonomski rast te smanjenje siromaštva i socioekonomskih razlika. Iz analize provedene u ovom radu nameće se zaključak kako je pred ovom regionalnom integracijom još puno izazova koje nosi produbljivanje sa sobom. U prvom redu predstoji eliminacija uklanjanja carinskih barijera među zemljama članicama i stvaranje zone slobodne trgovine.

LITERATURA

1. Bilas, V. (2006) Analiza integracijskih trendova i položaj Hrvatske. *Doktorska disertacija*. Ekonomski fakultet Zagreb
2. Borjas, G. J. (1999) *The Economic Analysis of Immigration*, <http://ksghome.harvard.edu/~GBorjas/Papers/HANDBOOK.pdf>
3. De Lombaerde, P., Estevadeordal, A. i Suominen, K. (ur.) (2008) *Governing regional integration for development*. Engleska (Hampshire): Asghate Publishing Company.
4. Feldstein, M. i Horioka, C. (1980) Domestic Saving and International Capital Flows. *The Economic Journal*, Vol. 90, No. 358, 314-329
5. Grgić, M. i Bilas, V. (2008) *Međunarodna ekonomija*. Zagreb: Lares plus.
6. Hettne, B., Inotai, A. i Sunkel, O. (1999) *Globalism and the new regionalism*. London: Macmillan Press.
7. Iapadre, L. (2004) *Regional Integration Agreements and the Geography of World Trade: Statistical Indicators and Empirical Evidence*, http://www.iadb.org/europe/ELSNIT_CONF_2004/pdf/IAPADRE_Paper_ELSNIT_2004.pdf
8. Kézdi, G. (2002) The geographic mobility of labor and the rigidity of European labor markets. *Institute of Economics, Hungarian Academy of Sciences*, Discussion Papers 2002/16, <http://econ.core.hu/doc/dp/dp/mtdp0216.pdf>
9. Krol, R. (1996) International capital mobility: evidence from panel data. *Journal of International Money and Finance*, Vol. 15, No. 3, p. 467-474
10. Menon, J., (2005) *Building or Stumbling Blocks, Regional Cooperation Agreements in Southeast Asia*, <http://www.adbi.org/files/2005.11.dp41.regional.cooperation.seasia.pdf>
11. Meyers, E. (2002) Multilateral Cooperation, Integration and Regimes: The Case of International Labor Mobility. *The Center for Comparative Immigration Studies*, Working Paper 61, <http://www.ccis-ucsd.org/PUBLICATIONS/wrkg61.pdf>
12. Nye, J. (1968) *International regionalism: Readings*. Boston: Little Brown.
13. Obstfeld, M. (1996) *International Capital Mobility in the 1990s*, National Bureau of Economic Research, Working Paper 4534, <http://ideas.repec.org/p/nbr/nberwo/4534.html>
14. OECD (2003) Chapter 1. *Regional Integration Agreements*, <http://www.oecd.org/dataoecd/39/37/1923431.pdf>
15. Yeyati, E. L., Stein, E., Daude, C. (2003) The FTAA and the Location of FDI. *Pacific Economic Cooperation Council Trade Forum*, Washington, SAD, April 22.-23.

Baze podataka i Internet stranice:

1. Association of Southeast Asian Nations. Dostupno na: www.aseansec.org. [23.04.2009.]
2. ASEAN FDI Statistics Database. Dostupno na: www.aseansec.org. [20.09.2009.]
3. ASEAN Finance and Macroeconomic Surveillance Unit Database. Dostupno na: www.aseansec.org. [20.09.2009.]
4. ASEAN Merchandise Trade Statistics Database. Dostupno na: www.aseansec.org. [20.09.2009.]
5. Asian Development Bank, Key Indicators for Asia and the Pacific 2009. Dostupno na: www.adb.org. [20.09.2009.]